

Mobbing elektroniczny: analiza rozwiązań profilaktycznych i interwencyjnych*

Artykuł stanowi analizę rozwiązań profilaktycznych i interwencyjnych stosowanych wobec aktów agresji, realizowanych za pomocą telefonów komórkowych czy Internetu, do jakich dochodzić może w grupach rówieśniczych. Wstępem do tych rozważań jest scharakteryzowanie zjawiska cyberbullyingu — jego genezy, sposobów definiowania oraz różnic dzielących mobbing elektroniczny od tradycyjnego bullyingu, a także opisanie możliwych skutków tego zjawiska. Druga część artykułu to prezentacja różnorodnych działań z zakresu profilaktyki i interwencji podejmowanych w Polsce i na świecie.

1. Od bullyingu do mobbingu elektronicznego (cyberbullyingu)

Artykuł dotyczy analizy rozwiązań profilaktycznych i interwencyjnych, które mogą być stosowane w odniesieniu do agresji rówieśniczej realizowanej za pomocą nowych mediów (Internetu i telefonów komórkowych). Dla tego rodzaju agresji, proponowany jest w naszym kraju termin „mobbing elektroniczny” (Pyżalski 2009; Pyżalski, Wojtasik 2010). Określenie to nie dotyczy każdego przypadku agresji dokonywanej za pomocą nowych mediów, a jedynie najpoważniejszych jej przypadków, które będą charakteryzowały się cechami charakterystycznymi dla tradycyjnego mobbingu (bullyingu). Tradycyjny bullying szkolny to taka agresja rówieśnicza, która charakteryzuje się triadą cech: jest intencjonalna (sprawcy chcą zaszkodzić ofierze), regularna (odbywa się wielokrotnie, w sposób powtarzalny) oraz charakteryzuje się nierównowagą sił (ofiara

czuje się bezradna ze względu na przewagę sprawców wynikającą np. z ich liczby czy większej siły fizycznej) (Craig, Pepler 2001).

Tradycyjna przemoc rówieśnicza jest obiektem badań naukowych już od ponad 40 lat. Badania nad charakterystyką, rozpowszechnieniem i konsekwencjami agresji rówieśniczej (zwanej wtedy lobbingiem, a później w literaturze międzynarodowej bullyingiem) rozpoczęto w krajach skandynawskich.

Znany badacz problematyki Peter K. Smith (2010), z Uniwersytetu Londyńskiego, podzielił czas badań bullyingu na cztery wymienione poniżej podokresy.

Pierwsza fala (lata 1970–1988) obejmowała pionierskie badania nad bullyingiem w krajach skandynawskich. W tym czasie prekursor badań nad tą problematyką — D. Olweus (2007) — na podstawie badań

* Artykuł powstał w ramach projektu Daphne III — „Cyberbullying wśród młodzieży: badania i interwencja w sześciu krajach europejskich”.

kwestionariuszowych przeprowadzonych na dużej próbie norweskich uczniów, przygotował pierwszy znaczący profilaktyczno–interwencyjny program dotyczący bullyingu w środowisku szkolnym. Efektywność tego programu, jeśli idzie o redukcję rozpowszechnienia przemocy rówieśniczej, wynosiła w niektórych szkołach do 50%. Te obiecujące rezultaty zainspirowały wielu badaczy na świecie do prowadzenia dalszych analiz empirycznych i poszukiwania skutecznych rozwiązań, głównie w oparciu o działania w środowisku szkolnym. W tym okresie koncentrowano się głównie na bullyingu fizycznym i werbalnym.

Druga fala (1989–1990) to okres, w którym problematyka bullyingu zaczęła być podejmowana poza krajami skandynawskimi, w większości krajów europejskich, a także poza Europą. Rozpoczęto pierwsze działania profilaktyczne i interwencyjne na dużą skalę (np. w Wielkiej Brytanii). W badaniach rozpowszechniania zaczęto wykorzystywać nie tylko badania kwestionariuszowe, ale także badania socjometryczne, gdzie rówieśnicy wskazywali rolę innych młodych ludzi w bullyingu. Do typologii bullyingu dołączono bullying relacyjny, polegający np. na wykluczaniu z grupy rówieśniczej.

Trzecia fala (1991–2003) to okres, w którym problematyka bullyingu stała się ważnym elementem międzynarodowych programów badawczych, a działania profilaktyczne i interwencyjne stały się powszechne nie tylko w Europie, ale też w Kanadzie, Australii czy Japonii. Pojawiło się też wiele znaczących publikacji, ukazujących problematykę międzynarodową problemu. Znaczące w tym okresie było wyjście poza zainteresowanie jedynie ofiarami i sprawcami bullyingu i zainteresowanie się innymi rolami, które pełnią uczniowie w grupach, gdzie występuje bullying (np. rola obrońcy czy osoby wzmacniającej działania agresora).

Czwarta fala (2004–) to etap, gdzie badania nad tradycyjnym bullyingiem zostały po-

szerzone o problematykę bullyingu realizowanego za pomocą nowych technologii komunikacyjnych (cyberbullyingu). Ujęcie to lokuje zatem badania nad cyberbullyingiem w dobrze ugruntowanej tradycji badawczej dotyczącej tradycyjnej agresji rówieśniczej.

Wracając do definicji mobbingu elektronicznego (cyberbullyingu) warto zwrócić uwagę, iż obok najszerzej nagłośnionych sposobów jego realizacji, jak przesyłanie za pomocą Internetu nieprzyjemnych informacji lub publikowanie obraźliwych materiałów dotyczących ofiary (np. filmów, zdjęć), obejmuje on jeszcze wiele innych, rzadziej omawianych działań. Należą do nich: kradzież tożsamości, np. gdy ktoś, korzystając konta czy profilu innej osoby, obraża innych; upublicznianie, gdy ktoś publikuje bez zgody zainteresowanego jego prywatną korespondencję online, czy wykluczenie, kiedy inne osoby są usuwane lub nie są dopuszczane do grona znajomych online (Kowalski, Limber, Agatson 2008; Pyżalski 2011).

W naszym kraju mobbing elektroniczny wśród adolescentów jest mniej rozpowszechniony niż tradycyjny bullying — dotyczy jednak sporej grupy młodzieży. W badaniach przeprowadzonych pod koniec 2009 r. ok. 19,5% piętnastoletnich respondentów wskazało, że w ciągu roku poprzedzającego badanie przez dłuższy czas dręczyło kolegę/koleżankę za pomocą Internetu lub telefonu komórkowego tak, że trudno było mu/jej się obronić. Około 6,5% respondentów było ofiarami takiej agresji, a 6% sprawco–ofiarami (Pyżalski 2010). Ta ostatnia grupa — obejmująca uczniów, którzy są równocześnie sprawcami i są wiktyimizowani — doświadcza zresztą (jak wskazuje większość badań) najpoważniejszych konsekwencji w obszarze zdrowia psychicznego (Pyżalski 2011). Warto jednocześnie zauważyć, że zaangażowanie w mobbing elektroniczny jest ściśle powiązane z zaangażowaniem w tradycyjny mobbing. Bardzo często

młodzi ludzie zaangażowani w te dwa typy agresji elektronicznej pełnią zwykle w obu przypadkach te same role — tzn. ci, którzy

są sprawcami tradycyjnego bullingingu są też sprawcami mobbingu elektronicznego (Pyżalski 2010; 2011).

2. Skutki cyberbullyingu

Choć tzw. nowoczesne technologie komunikacyjne nie są już nowinkami technicznymi, a z Internetu korzysta w Polsce prawie 16 milionów osób (Gemius 2009), to cyberbullying jest stosunkowo nowym zjawiskiem, które dopiero poznajemy. W szczególności używanie Internetu rozpowszechnione jest wśród młodzieży — aż 97% badanych korzysta z niego na co dzień (Diagnoza szkolna 2009). Wiemy jednak, że konsekwencje zarówno dla sprawców, jak i ofiar, są negatywne. Powinno się zatem z wielką troską i wrażliwością traktować te osoby, które spotkały się z tego rodzaju agresją. Agresja dokonywana za pomocą nowoczesnych technologii komunikacyjnych bywa bagatelizowana i postrzegana jako niegroźna, ponieważ nie pozostawia widzialnych gołym okiem śladów, takich jak rany czy siniaki. Niejednokrotnie zapomina się o tym, że w tym przypadku cyberbullyingu cierpienie wiąże się raczej z negatywnymi emocjami i towarzyszącymi temu problemami.

Z badań przeprowadzonych w 2007 roku przez Fundację Dzieci Niczyje na grupie młodzieży w wieku 12–17 lat wynika, że połowa osób, które były zastraszane w Internecie lub za pośrednictwem smsów odczuwała zdenerwowanie, 1/5 badanych czuła strach, a zawstydzonych było nieco ponad 10% respondentów (Wojtasik 2007).

Katarzyna Fenik (2009), która jest pedagogiem i pracownikiem Fundacji Dzieci Niczyje, opisując konsekwencje psychiczne ofiar cyberbullyingu, stwierdziła, że:

„osoba wyśmiewana przez grupę lub przez znaczącego członka grupy przeżywa wstyd i upokorzenie. Czuje koncentrację uwagi na sobie — w czasie, gdy atakują

ją rówieśnicy, a także w sytuacji interwencji nauczycieli. Przeżywa to jako stygmatyzację i potwierdzenie bycia ofiarą — kimś słabym, samotnym, innym niż wszyscy. Doświadczenie przemocy rówieśniczej w życiu dziecka to nagromadzenie silnych, bardzo trudnych uczuć i myśli. Dziecko skrzywdzone w wyniku działań rówieśników odczuwa silną izolację od grupy, poczucie osamotnienia, niejednokrotnie rozpacz. Grupa rówieśnicza, która jest w okresie adolescencji najważniejszą grupą odniesienia, krzywdzi. Ofiara czuje więc, że jest poza grupą. W takiej sytuacji często pojawia się chęć powstrzymania sprawcy, cofnięcia czasu, aby krzywdzenie nigdy nie miało miejsca. Dziecko przeżywa skrajne emocje, bo wie, że niemożliwe jest cofnięcie czasu — zawężenie sytuacyjne emocji dziecka często jest przyczyną myśli i prób samobójczych. Cyberprzemocy towarzyszy upublicznienie aktu nękania — w tej sytuacji ofiara ma potrzebę zniknięcia, schowania się”.

Podobnie przeżycia te opisują ofiary mobbingu elektronicznego. 14-letnia dziewczynka z Illinois w taki sposób opisuje to, co czuła, będąc ofiarą cyberbullyingu: „Ciągle płaczę kiedy wspominam słowa, które usłyszałam. Po jakimś czasie sama zaczęłam wierzyć, że te kłamstwa, które usłyszałam są prawdą. Po tym, co powiedziała moja, była już, koleżanka, kiedy przeglądam się w lustrze zastanawiam się, czy rzeczywiście nie jestem gruba, choć wiem, że nie jestem” (Patchin, Hinduja).

Z kolei 12-letnia dziewczynka z Massachusetts przyznała, że po tym jak stała się ofiarą cyberbullyingu obniżyła się jej samoocena, czuła się beznadziejna i potrafiła cały

dzień snuć się w poczuciu, że jest nic nie warta, że nikomu na niej nie zależy (Patchin, Hinduja).

Inna ofiara cyberbullingu w następujący sposób opisuje swoje doświadczenia: „Jedna dziewczyna ode mnie z klasy napisała do mnie maila ze stwierdzeniem, że jestem dziwakiem i nieudacznikiem. Byłam z tego powodu bardzo przygnębiona tym bardziej, że w tym czasie miałam też inne problemy” (Patchin, Hinduja).

Warto zwrócić uwagę na to, jak silne reakcje emocjonalne towarzyszą uczniom, którzy stali się ofiarami mobbingu elektro-

nicznego. Młody człowiek w okresie dojrzewania potrzebuje aprobaty i akceptacji ze strony rówieśników, zatem kiedy spotyka się z negatywnymi komentarzami na swój temat przeżywa to niezwykle silnie. W skrajnych przypadkach dochodzi nawet do prób samobójczych. Przypadki takie nie są na szczęście częste, jednak bardzo ważne jest uzmysłowienie, szczególnie rodzicom i nauczycielom, że mobbing elektroniczny to nie jedynie niemądre żarty, ale niebagatelny problem, który może dotknąć każdego dziecka i dlatego tak ważne jest podejmowanie działań profilaktycznych.

3. Zagadnienie profilaktyki

Profilaktyka mobbingu elektronicznego jest trudnym tematem choćby ze względu na fakt, że jest to stosunkowo nowe zjawisko, a prowadzone badania dostarczają nam coraz to nowszych informacji o skutkach, rodzajach czy możliwych sposobach reagowania na akty cyberbullingu. Zapobieganie tego rodzaju agresji jest niezwykle trudnym zadaniem również z uwagi na fakt, że wielu rodziców czy nauczycieli nie wie, w jaki sposób powinni postępować, gdzie szukać wsparcia i pomocy, a wiele szkół nie wypracowało jak dotąd odpowiednich procedur postępowania i nie posiada programów profilaktycznych dotyczących tego zagadnienia (Pyżalski 2010b). Warto jednak w tym miejscu podkreślić, że działaniami zapobiegawczymi powinna być objęta szeroka grupa młodzieży, a nie tylko te osoby, które padły ofiarą cyberbullingu, ponieważ w procesie mobbingu elektronicznego biorą udział: sprawcy i ofiary, jak również świadkowie, którzy często pozostają bierni lub (nie)świadomie podsycają akty agresji. Co więcej — profilaktyką nie powinna być objęta wyłącznie młodzież, ale i dorośli, dla których kwestie porozumiewania się za pomocą nowoczesnych technologii komuni-

kacyjnych, szczególnie jeśli chodzi o Internet, wciąż stanowią obszar, w którym nie poruszają się swobodnie. Dorośli z jednej strony często stereotypowo postrzegają Internet jako siedlisko zagrożeń czyhających na ich podopiecznych, a kiedy ktoś, szukając wsparcia, przyzna się, że padł ofiarą cyberbullingu często ma ograniczony dostęp do komputera, choć tak naprawdę nie zrobił nic złego. Stąd obawy, czy wręcz niechęć, młodych ludzi do poszukiwania pomocy wśród dorosłych. Ponadto rodzice i nauczyciele często nie zdają sobie sprawy z tego, że brak aktywności w sieci nie oznacza wcale pełnej ochrony przed agresją elektroniczną. Ośmieszające filmy czy kompromitujące zdjęcia z udziałem ofiary mogą krążyć po sieci bez jej wiedzy.

Z drugiej strony paradoksalnie, rodzice często przyzwalają dzieciom na korzystanie z komputera i Internetu bez ograniczeń i jakiegokolwiek opieki, sądząc, że skoro korzystają z nich w domu, tzn. pod okiem rodzica, to dzieciom nic złego nie grozi i są w pełni bezpieczne. To również jest błędny pogląd, stąd tak ważne jest objęcie działaniami profilaktycznymi i edukacyjnymi również dorosłych. W ich przypadku jest to istotne ze

względu na fakt, iż często są tak zwanymi cyfrowymi imigrantami, którzy stawiają dopiero pierwsze kroki w Internecie, nie znając pełni jego możliwości i nie mając wypracowanego sposobu kontrolowania poczynań swych podopiecznych — „cyfrowych tubylców”, którzy często bardzo sprawnie i bez problemów poruszają się w sieci. Warto także uświadomić dorosłym, że Internet nie stanowi zagrożenia samego w sobie, zagrożeniem są za to ludzie, którzy korzystają z niego w nieodpowiedni sposób (Słysz, Arcimowicz 2009). Dlatego też zabronienie dostępu do komputera nie stanowi rozwiązania problemu i nie może być traktowane jako pełne działanie profilaktyczne. Tym bardziej, że mało realne jest ciągłe kontrolowanie, czy dziecko nie skorzystało z komputera w kawiarence internetowej czy u kolegi.

Jako, że profilaktyka jest definiowana na różne sposoby, odmienne mogą być podejścia do działań profilaktycznych w przypadku cyberbullyingu.

Można spojrzeć na profilaktykę jako działalność, która ma na celu neutralizowanie wpływu czynników mogących zagrozić rozwojowi biologicznemu, społecznemu oraz kulturowemu, polegającą na ukazaniu zarówno uwarunkowań zaburzających prawidłowy rozwój, jak i takich elementów środowiska, które potencjalnie mogą w przyszłości zaburzyć rozwój jednostki (Marynowicz–Hetka 2006). Przyjmując taki sposób definiowania, mogłyby sprawdzić się rozwiązania profilaktyczne dorosłych polegające np. na ograniczaniu dostępu do komputera lub regulacji takiego dostępu.

Odnosząc to do zjawiska mobbingu elektronicznego, warto zauważyć, że działania zapobiegające aktom agresji w sieci w postaci zabrania dostępu do komputera, pozostają w sprzeczności z tą definicją i prawdopodobnie nie odniosą skutku. Tutaj bardziej wskazane byłoby edukowanie dzieci na temat tego, w jaki sposób konstruktywnie i bezpiecznie wykorzystywać nowoczesne

technologie komunikacyjne, tak aby nikogo nie skrzywdzić, czy samemu nie stać się ofiarą przemocy w sieci. Takie ujęcie z kolei bliższe jest tzw. profilaktyce pozytywnej, która nastawiona jest „na wzmacnianie umiejętności życiowych uczniów” (Ostaszewski 2010, s. 139), co w tym przypadku oznacza umiejętności społeczne niezbędne w środowisku online, które stanowi przecież rozszerzenie realnego środowiska (offline) (Pyżalski 2011).

Inny podział związany jest z nasileniem występowania określonego problemu u osoby lub grupy osób. Z tej perspektywy Gaś (2000) dzieli działania profilaktyczne na pierwszorzędowe, drugorzędowe i trzeciorzędowe.

Pierwszorzędowe działania profilaktyczne, to takie, które są kierowane do ogółu społeczeństwa i mają na celu wspomaganie właściwego rozwoju psychospołecznego. Jednocześnie zadaniem takich działań jest zapobieganie pojawieniu się ewentualnych problemów, dostarczanie wiedzy stosownej do potrzeb i możliwości odbiorców. W przypadku takich działań należy uwzględnić na przykład wiek czy płeć. W ramach pierwszorzędowej profilaktyki cyberbullyingu można edukować młodych ludzi nt. specyfiki komunikacji za pośrednictwem komputera. Może to polegać na wskazywaniu różnic występujących pomiędzy komunikacją twarzą w twarz a tą odbywającą się za pośrednictwem komputera czy telefonu komórkowego oraz wskazaniu mechanizmów psychologicznych, które regulują nasze zachowanie kiedy z takiej komunikacji korzystamy.

Drugorzędowe działania — zwane również wczesną interwencją — kierowane są do osób, u których pojawiły się pierwsze objawy zaburzeń, co w przypadku komunikacji za pośrednictwem oznaczać może niewłaściwe korzystanie z sieci. Grupę docelową tychże działań mogą stanowić osoby z tzw. grupy ryzyka, czyli takie, które np. wśród swoich kolegów mają osoby uzależnione od Inter-

netu lub tworzące ośmieszające fotomontaże swoich kolegów czy koleżanek. Działania profilaktyki drugorzędowej nastawione są na stworzenie warunków, w których osoba im poddawana przy wykorzystaniu swoich możliwości oraz pomocy innych próbuje zahamować rozwój pojawiających się problemów i stara się powrócić do normalnego funkcjonowania, np. poprzez kształtowanie kompetencji interpersonalnych i komunikacyjnych. Inaczej rzecz ujmując — chodzi o zatrzymanie procesu patologizacji. Warto zauważyć, że bardzo często działania takie dotyczyć będą grupy młodych ludzi przejawiających inne tradycyjne zachowania ryzykowne, np. picie alkoholu czy tradycyjną przemoc rówieśniczą. Jest tak, gdyż — jak wykazało wiele badań — zachowania ryzykowne realizowane są często jako zespoły zachowań, a nie izolowane przejawy (Ostaszewski 2010).

4. Jak przeciwdziałać zjawisku cyberbullyingu

Aby działania o charakterze profilaktycznym odniosły rzeczywisty skutek muszą być one realizowane kompleksowo. Tylko wtedy prowadzone kampanie mają szansę powodzenia. Co więcej, działania te powinny być skierowane nie tylko do

Działania profilaktyczne trzeciorzędowe przeznaczone są dla osób, u których zdiagnozowano patologię i po procesie terapeutycznym wymagają wsparcia w powrocie do satysfakcjonującego życia. W przypadku zjawiska cyberbullyingu profilaktyka taka może polegać na włączaniu w życie społeczne sprawców mobbingu elektronicznego, po poniesieniu przez nich konsekwencji swoich działań.

Podsumowując, działania podejmowane w odniesieniu do zjawiska cyberbullyingu można podzielić na:

- a) profilaktyczne — mające na celu zapobieganie pojawianiu się tego typu aktów agresji;
- b) interwencyjne — ukierunkowane na działania podejmowane w sytuacji, w której już doszło do cyberbullyingu oraz
- c) terapeutyczne — polegające na pracy z ofiarą lub sprawcą.

młodych internautów, ale również do rodziców i nauczycieli. Można wyróżnić wiele działań, które są stosowane w ramach profilaktyki cyberbullyingu. Do nich należą rozwiązania prawne, techniczne oraz edukacyjne.

4.1. Rozwiązania prawne

A. Prawo międzynarodowe

Najważniejszym aktem prawnym, który traktuje o ochronie dzieci przed wszelkimi rodzajami krzywd, jest Konwencja Organizacji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka. Zapisy widniejące w tej Konwencji nie uwzględniały bezpośrednio przemocy stosowa-

wanej w Internecie, jednak szeroko obejmują kwestie bezpieczeństwa i dotyczą zarówno tematu wykorzystywania seksualnego dzieci i młodzieży, jaki i zniesławienia, naruszenia wizerunku, prywatności czy znieważenia (Fundacja Dzieci Niczyje 2008).

B. Prawo polskie

Polskie prawo przez długi czas pozostawało bardzo przestarzałe jeśli chodzi o przepisy dotyczące przemocy dokonywanej za pomocą nowoczesnych technologii komunikacyjnych. Do dziś nie zapewnia ono skutecznej ochrony, jednak wiele istniejących regulacji prawnych można wykorzystać do ochrony młodzieży przed przemocą w Internecie. Niestety nie wszystkie kwestie są uregulowane w Kodeksie karnym (sprawy dotyczące znieważenia czy zniesławienia, włamania, groźby). Stąd w niektórych przypadkach nie pozostaje nic innego jak dochodzenia swoich praw na drodze postępowania cywilnego (np. sprawy dotyczące naruszenia wizerunku).

Postuluje się, aby w polskim prawodawstwie dokonano zmian w kilku obszarach, m.in. w zakresie edukacji sędziów w odniesieniu do orzecznictwa w sprawach dotyczących przestępstw popełnionych przy użyciu nowoczesnych technologii komunikacyjnych (Fundacja Dzieci Niczyje 2008).

Jednak rozwiązania prawne, które regulują kwestie zachowania w Internecie, budzą kontrowersje i gorące dyskusje wśród badaczy tego tematu. W rzeczywistości konsekwencje w postaci kar wynikających z przepisów prawa nie rozwiązują proble-

mu i nie likwidują przyczyn niewłaściwego zachowania. Co więcej, niekiedy istniejące przepisy prawa trudno jest wyegzekwować w przypadku nowych mediów, a nieprawidłowe i zbyt częste ich stosowanie może wiązać się z różnymi zagrożeniami, szczególnie wtedy, kiedy rozwiązania legislacyjne wprowadzone są pośpiesznie, najczęściej np. pod wpływem głośniejszych wydarzeń medialnych (samobójstwo ofiary agresji realizowanej za pomocą telefonu komórkowego czy Internetu). Próby prawnego rozwiązania problemu agresji elektronicznej budzą wiele kontrowersji, a niektórzy badacze stanowczo sprzeciwiają się tej idei. Do przeciwników rozwiązań legislacyjnych należą Thierer i Shoka (2009), którzy proponują rozwiązania polegające na edukacji. Niedoskonałość rozważań prawnych tkwi ich zdaniem m.in. w tym, że trudno jednoznacznie określić, które z działań jest cyberbullyingiem, a które jeszcze nie (np. żarliwa dyskusja na czacie czy ostra krytyka na forum internetowym), ponadto nie wszystkie rozwiązania prawne odpowiednie dla dorosłych będą możliwe do zastosowania w przypadku młodzieży, gdzie powszechność niektórych zachowań związana jest z okresem rozwojowym.

C. Normatywność w sieci – netykieta

W podejmowanych działaniach edukacyjnych warto zwracać uwagę na to, że „cyberprzestrzeń jest miejscem spotkań różnych osób. W związku z tym konieczne jest utworzenie i przestrzeganie zasad, które mają zapobiec niebezpieczeństwom i potencjalnym konfliktom interpersonalnym” (Pyżalski 2011).

Użytkownicy sieci sami zauważają potrzebę istnienia pewnych zasad, które regulowałyby ich kontakty z innymi, usprawnia-

ły komunikację i ułatwiały jej przebieg i choć nie istnieje uniwersalny system zasad komunikowania się za pośrednictwem nowoczesnych technologii komunikacyjnych, społeczności online wypracowują swój kodeks postępowania, który określa sposób właściwego zachowania się wobec innych użytkowników sieci. Jest to tzw. netykieta (połączenie słów „sieć” — ang. *net* i „etykieta” — fr. *etiquette*, czyli formy zachowania się), stanowiąca „zbiór zasad przyzwoitego zachowania

w Internecie, swoista etykieta obowiązująca w sieci. Podobnie jak zwykle zasady przyzwoitego zachowania, nie jest dokładnie skodyfikowana, nikt też nie zajmuje się systematycznym karaniem osób łamiących te zasady, jednak uparte łamanie zasad netykiety może się wiązać z różnymi przykrymi konsekwencjami (...) odcięcie «niegrzecznego» osobnika od określonej usługi internetowej przez jej administratora. Zasady netykiety wynikają wprost z ogólnych zasad przyzwoitości lub są odzwierciedleniem niemożliwych do ujęcia w standardy ograniczeń technicznych wynikających z natury danej usługi Internetu” (Wikipedia).

Jest to dość specyficzny zbiór zasad, a swoisty ich charakter polega na tym, że reguły te nie są niezienne i stałe, ponieważ sama komunikacja za pośrednictwem Internetu jest zróżnicowana. Inne zasady obowiązują uczestników forów czy czatów internetowych, a inne w przypadku korzystania z portali społecznościowych. Ponadto zasady te mogą odnosić się do różnych aspektów funkcjonowania w świecie online. Po pierwsze — odpowiednie zachowanie wobec innych użytkowników sieci (np. niepublikowanie zdjęć bez zgody osób, które się na nich znajdują, nieobrażanie innych), po drugie — bezpieczeństwo samych internautów (np. niepodawanie swoich danych osobom obcym), po trzecie — technicznych aspektów

komunikacji (np. pisanie wielkimi literami, które w rozmowach na czatach czy forach internetowych jest uznawane za krzyk, wysyłanie tzw. łańcuszków szczęścia).

Istnieje zestaw zasad netykiety, które regulują zachowania internautów. Co więcej — użytkownicy, którzy ich nie przestrzegają mogą spotkać się z pewnymi restrykcjami ze strony osób, które czuwają nad tym, by komunikacja przebiegała prawidłowo. Restrykcje te to np. upomnienie lub usunięcie obraźliwych wpisów przez moderatora forum internetowego czy zablokowanie konta przez administratora portalu społecznościowego.

Portale społecznościowe czy fora internetowe coraz częściej wymagają od swych użytkowników, aby przeczytali regulamin, w którym znajdują się również elementy netykiety i zobowiązali się do przestrzegania zasad tam podanych. Brak akceptacji regulaminu uniemożliwia założenie konta, zatem tak naprawdę wszyscy ci, którzy już funkcjonują w danej przestrzeni internetowej poznali (przynajmniej w teorii) i zobligowali się do przestrzegania pewnych zasad. Nie stanowi to oczywiście pełnej gwarancji jednak daje znak tym, którzy nie stosują się do zasad netykiety, że ich zachowanie nie będzie tolerowane, a innym internautom daje poczucie, że kiedy spotkają się z agresją mogą odwołać się do istniejących zapisów.

D. Rozwiązania techniczne

Kolejnym ze sposobów przeciwdziałania agresji elektronicznej może być wykorzystanie dostępnych możliwości technicznych, czyli technologia przeciw technologii. Po pierwsze, warto wiedzieć, że takie rozwiązania w ogóle istnieją, a po drugie istotna jest wiedza o tym, w jaki sposób te możliwości umiejętnie wykorzystać.

Rozwiązania techniczne znajdują zastosowanie w działaniach mających na celu

bezpieczeństwo dzieci, we wspieraniu dorosłych w zapewnianiu bezpieczeństwa swym podopiecznym, w profilaktyce zagrożeń podejmowanych przez dostawców usług internetowych czy wspieraniu zwalczania przestępstw wobec dzieci przez organy ścigania (Fundacja Dzieci Niczyje 2008).

Wśród działań, które mają na celu wspieranie dorosłych w zapewnianiu młodzieży bezpieczeństwa w sieci znajdują się filtry mo-

nitorujące wybrane frazy stosowane w komunikacji, których celem jest wychwytywanie i blokowanie niebezpiecznych treści. Istnieje wiele programów filtrujących, które mogą być wykorzystywane zarówno w szkole, jak i w domu. Większość z nich udostępniana jest komercyjnie, ale z części z nich można korzystać bezpłatnie. Stosowanie tego typu programów budzi dyskusje, ponieważ stosujący je opiekunowie mogą być mylnie przeświadczeni o tym, że ich podopieczni są dzięki nim w pełni bezpieczni w sieci, podczas gdy zapewniają one zabezpieczenie tylko przed niektórymi kategoriami niebezpieczeństw online. Co więcej, programy te nie są doskonałe, a autorzy szkodliwych treści znajdują coraz to nowsze sposoby dotarcia do swych ofiar. Jednym z problemów istniejących programów filtrujących jest fakt, że niekiedy blokują one treści bezpieczne i wartościowe, np. hasła w portalach edukacyjnych dotyczące rozwoju płciowego człowieka rozpoznawane są niekiedy jako niebezpieczne.

Wykorzystywanie programów filtrujących wymaga także odpowiedniej wiedzy dorosłych w zakresie ich konfigurowania i aktualizowania.

Istnieją również programy służące pełnej kontroli dziecka łącznie z prowadzonymi przez nie rozmowami. Jednak w tym miejscu warto się zastanowić nad etycznymi aspektami tego działania.

Rozwiązania zapewniające bezpieczeństwo użytkowników sieci coraz częściej są wdrażane przez dostawców usług, a ich zaangażowanie w przeciwdziałanie agresji elektronicznej powinno polegać na kontrolowaniu treści, do których dostęp mają dzieci, zapewnianiu szybkiej reakcji w sytuacji, gdy doszło do aktów agresji elektronicznej, modyfikowaniu znajomości zawieranych w sieci i prowadzonych tam dyskusji oraz udostępnianiu materiałów informacyjnych dotyczących bezpiecznego korzystania z Internetu. Kolejnym pomysłem stosowanym przez twórców stron internetowych, na których znajdują się

treści przeznaczone tylko dla dorosłych, jest umieszczanie ostrzeżenia, które ma pobudzić młodego człowieka do zastanowienia się, czy rzeczywiście chce on zobaczyć to, co znajduje się na tej stronie. Internauta ma również zadeklarować, czy jest pełnoletni. Oczywiście zdajemy sobie sprawę z tego, że nie ma nic prostszego niż kliknięcie myszką w pole „Mam 18 lat”, jednak celem tego zabiegu jest w tym przypadku skłonienie młodego człowieka do refleksji i podjęcia właściwej decyzji.

Warto zauważyć także, że instytucje krajowe i międzynarodowe poprzez uchwalenie przepisów prawnych dotyczących komunikacji zapośredniczonej narzucają dostawcom usług internetowych wdrożenie wielu rozwiązań poprawiających bezpieczeństwo w sieci. W Stanach Zjednoczonych na skutek lobbingu na rzecz bezpieczeństwa online portale społecznościowe MySpace oraz Facebook zobowiązały się do przyjęcia programu walki z agresją elektroniczną i przyjęły zobowiązania mówiące m.in. o:

- obligowaniu nowych użytkowników do zapoznania się z poradami dotyczącymi bezpiecznego korzystania z portalu;
- zapewnianiu szybkiego informowania odpowiednich służb o istniejących zagrożeniach;
- uniemożliwianiu dorosłym obniżenia podanego wcześniej wieku;
- usuwaniu niewłaściwych materiałów w ciągu 24 godzin od czasu zgłoszenia (FDN 2008).

Sami internauci dysponują także wieloma rozwiązaniami umożliwiającymi im zwiększenie swojego bezpieczeństwa w sieci. Są to m.in.:

- możliwość blokowania niechcianych użytkowników czy dodawanie ich do tzw. czarnej listy, dzięki czemu internauta nie będzie otrzymywał komunikatów od zablokowanej osoby;
- możliwość łatwego zapisania przebiegu rozmowy w pokojach czatowych, tak by

zapis ten mógł stanowić dowód w sprawie przeciwko sprawcy, czy też

- ustawienie parametrów swojego konta w portalu społecznościowym w taki sposób, by tylko osoby dodane do kręgu znajomych mogły oglądać zamieszczone tam zdjęcia lub wysyłać wiadomości.

E. Edukacja

Omówione powyżej rozwiązania są zapewne ogromnym wsparciem dla rodziców i nauczycieli, którzy często jako „cyfrowi imigranci” nie do końca potrafią poradzić sobie z wyzwaniem dzisiejszych czasów jeśli chodzi o korzystanie z nowoczesnych technologii komunikacyjnych. Jednak warto zauważyć, że wszelkie opisywane działania wiążą się w pewien sposób z koniecznością edukacji zarówno młodzieży, jak i dorosłych. Edukacja potrzebna jest do tego, by móc efektywnie i skutecznie wykorzystywać techniczne narzędzia zapewniające bezpieczeństwo w sieci, by tworzyć odpowiednie przepisy prawne sankcjonujące sprawców, by młodzi ludzie w bardziej refleksyjny i przemyślany sposób korzystali z dobrodziejstwa Internetu i komunikacji w sieci, jak również, by potrafili chronić siebie przed zagrożeniami, jakie mogą na nich zczyhać w cyberprzestrzeni.

Skuteczna edukacja medialna (z ang. *media literacy* — alfabetyzacja medialna) powinna być kompleksowa i uwzględniać zarówno specyfikę komunikacji zapośredniczonej, jak i wszystkie zagrożenia, jakie z nią współwystępują.

Jeśli mowa o specyficznym charakterze komunikacji online to warto zwrócić uwagę na jej cechy charakterystyczne, takie jak poczucie anonimowości czy szybkie i bezrefleksyjne przesyłanie komunikatów, często pod wpływem skrajnych emocji. W przypadku istniejących zagrożeń również warto zadbać o kompleksowe ujęcie tematu i informować

Dorośli powinni jednak pamiętać, że rozwiązania techniczne nie są doskonałe i nie należy bezwzględnie wierzyć w ich skuteczność. Utrudniają one realizację agresji elektronicznej i ułatwiają obronę przed nią, ale nie gwarantują pełnego bezpieczeństwa.

opiekunów i dzieci nie tylko o pornografii czy pedofilii, ale również o groźbach, umieszczaniu w sieci kompromitujących zdjęć czy filmów, przesyłaniu obraźliwych komentarzy *etc.* Spektrum zagrożeń jest ogromne i należy próbować uwzględnić większość z nich. Nie chodzi tu jednak o odstraszenie od Internetu. Wręcz przeciwnie! Ponieważ sieć stała się nieodłącznym elementem życia młodzieży, warto mówić o tym, w jaki sposób można w konstruktywny sposób wykorzystać jej zasoby i możliwości. Warto także zaangażować „cyfrowych tubylców” — młodych użytkowników sieci — by dzielili się swoją wiedzą z dorosłymi, pomagali im poczuć się swobodniej w cyberprzestrzeni i pokazali dorosłym, jak wiele możliwości daje korzystanie z Internetu.

Nieco innym ujmowaniem problemu cyberbullyingu zajmuje się zespół pedagogów pracujący pod kierownictwem dra Jacka Pyżalskiego w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łodzi. Prowadzi on prace nad przygotowaniem warsztatów, które nie będą odnosić się do tego, jakie zagrożenia niesie za sobą korzystanie z sieci, ale pokazywać będą, w jaki sposób specyfika tego medium przekłada się na zachowanie uczniów, a ich celem będzie m.in. pobudzenie ich do refleksji nad swoim zachowaniem.

W przypadku edukacji niezwykle ważne jest zaangażowanie ze strony rodziców i nauczycieli. Nie do przecenienia jest rola osób, które starają się przybliżyć młodzieży problem bezpiecznego korzystania z In-

ternetu. Pozytywnym tego przykładem jest aktywność grupy nauczycieli z Gimnazjum w Koluszkach, którzy zainteresowani tym tematem opracowali autorski program profilaktyki „Bezpieczny Internet”, w którym za cel postawiono sobie m.in. edukację młodzieży, rodziców i nauczycieli w zakresie za-

sad bezpiecznego korzystania z Internetu, dostarczenie im rzetelnej wiedzy o zagrożeniach mogących towarzyszyć internautom, przyczynach i skutkach tych zagrożeń oraz kształtowanie prawdziwych przekonań o Internecie i obalanie stereotypów (Pecyna i wsp. 2006/2007).

F. Kampanie społeczne

Jednym z elementów edukacji są — prowadzone na szeroką skalę — kampanie społeczne, których celem jest m.in. ukazywanie zagrożeń, jakie pojawiają się w związku z korzystaniem z Internetu, pokazywanie, w jaki sposób bezpiecznie korzystać z sieci czy prowokowanie młodych ludzi do refleksji nad swoim zachowaniem.

Przykładem kampanii mającej na celu przeciwdziałanie mobbingowi elektronicznemu są działania podejmowane przez amerykańską organizację AD Council (działającą non-profit), która wraz z Narodową Radą ds. Zapobiegania Przemocy (National Crime Prevention Council) przeprowadziła kampanię zapobiegającą fali przemocy wśród młodzieży. W ramach tej inicjatywy powstał spot zatytułowany „Pokaz talentów”, w którym na scenie pojawia się dziewczynka publicznie obrażająca swoją koleżankę. W spocie widać reakcje słuchaczy oraz ofiary, a także hasło: „Nie powiedziałbyś tego osobiście? To czemu piszesz to online?”. Hasło to miało na celu uświadomienie młodym ludziom, że często bezrefleksyjnie umieszczają w sieci różne materiały czy teksty, które mogą skrzywdzić drugą osobę. Autorzy tej kampanii chcieli również pokazać, że brak rozwagi może doprowadzić do czyjejś krzywdy, a działania, które mają miejsce w sieci przenoszą się również do świata offline. W ramach kampanii uruchomiona została strona internetowa (www.mcgruff.org) przeznaczona dla dzieci, na której znaleźć można informacje dotyczące tego, do kogo można zwrócić się o pomoc,

jak reagować, gdy padnie się ofiarą cyberbullyingu oraz jak skutecznie mu zapobiegać. Ponadto Narodowa Rada ds. Zapobiegania Przemocy stworzyła stronę internetową (www.ncpc.org), na której zamieszczone są informacje dotyczące cyberbullyingu oraz sposobów reagowania i przeciwdziałania temu zjawisku, jak również wskazówki dla rodziców i nauczycieli.

Kolejnym przykładem profilaktyki cyberbullyingu jest Koalicja Na Rzecz Bezpieczeństwa w Internecie (Internet Safety Coalition), w ramach której powstała strona internetowa (www.internetsafetypartners.org), na której można przystąpić do koalicji, jak również zapoznać się z dotychczas zrealizowanymi działaniami. Przykładem jednego z nich jest przygotowany w ramach akcji spot telewizyjny. Osoby biorące w nim udział występują w koszulkach, na których widnieją ich zapisane myśli, które prawdopodobnie nigdy nie zostałyby wypowiedziane na głos, a na końcu pojawia się hasło: „Jeśli byś tego nie założył na siebie — nie dziel się tym z innymi” (*If you wouldn't wear it don't share it*). Ma to uczulić użytkowników sieci, by niektórymi swoimi sekretami lub poglądami nie dzielili się w sieci. Całej kampanii przyświecają hasła: „Uważaj jakimi informacjami dzielisz się z innymi” (*Beware what you share*) oraz „Nie pisz tego! Nie przekazuj dalej!” (*Don't write it. Don't forward it*).

Innym przykładem akcji mającej na celu profilaktykę cyberbullyingu jest brytyjska kampania „Zwalczmy to wspólnie” (*Let's fight it together*). Działania prowadzone w ramach tej

inicjatywy powstały na zlecenie Brytyjskiego Departamentu ds. Dzieci, Szkół i Rodzin (The Department for Children, Schools and Families) i realizowane są głównie w szkołach, ponieważ twórcy programu doszli do wniosku, że edukacja przyda się również, (często bezradnym) nauczycielom. Zamyśl kampanii polegał na zapoznaniu nauczycieli ze specyfiką komunikacji online, skalą oraz z możliwymi sposobami reagowania i przeciwdziałania temu zjawisku. Na stronie internetowej tego projektu (www.digizen.org) znaleźć można wiele przydatnych informacji i materiałów dydaktycznych.

Nasilający się problem agresji rówieśniczej w sieci dostrzegła również Komisja Europejska, która zleciła w 2008 r. przeprowadzenie kampanii zatytułowanej „*Keep it fun. Keep control!*”. Akcja miała charakter ogólnoeuropejski, a w Polsce realizowana była przez Fundację Dzieci Niczyje oraz Naukową i Akademicką Sieć Komputerową (NASK) pod hasłem „Baw się w sieci. Bezpiecznie”. Celem tej inicjatywy było uwrażliwienie młodzieży na zjawisko cyberbullyingu oraz dostarczenie jej wiedzy na temat sposobów reagowania, gdy młodzi użytkownicy sieci spotkają się z takimi sytuacjami.

Z inicjatywy Komisji Europejskiej w ramach programu „Safer Internet” ustanowiono w 2004 r. Dzień Bezpiecznego Internetu, który przypada na 10 lutego. Intencją tego działania było, i wciąż jest, inicjowanie i propagowanie działań na rzecz bezpieczeństwa w sieci. W tym dniu w całej Europie realizowanych jest wiele działań promujących bezpieczne i rozsądne korzystanie z internetu.

COST, czyli Europejski Program Współpracy w Dziedzinie Badań Naukowo-Technicznych (European Cooperation in Science and Technology), również przystąpił do realizacji projektu dotyczącego zjawiska cyberbullyingu. Projekt nosi tytuł „Sposoby radzenia sobie z negatywnymi aspektami korzystania z nowoczesnych technologii komunikacyjnych oraz rozwijanie pozytywnego ich wykorzystania w kontekście edu-

kacji” (*Coping with Negative and Enhancing Positive Uses of New Technologies, in Relationships in Educational Settings*). Inicjatywa ma na celu wymianę doświadczeń oraz wyników badań nad zjawiskiem cyberbullyingu w celu wypracowania skutecznych strategii radzenia sobie z tym problemem. Cele te mają być zrealizowane poprzez spotkania robocze, warsztaty i konferencje. W ramach akcji zrealizowano w kwietniu 2010 r. pięciodniowe szkolenie odbywające się w Australii, na którym pojawiło się ponad 50 młodych naukowców (Polska również była tam reprezentowana), którzy mieli okazję współpracować z wybitnymi znawcami tematu. Szkolenie nosiło tytuł: „Od badań do rozwiązań prawnych i praktyki: innowacyjność i zrównoważony rozwój w profilaktyce i interwencji dotyczącej zjawiska cyberbullyingu” (*From research to policy and practice: Innovation and sustainability in cyberbullying prevention and intervention*). Kolejna edycja szkolenia będzie miała miejsce w maju 2011 r. w Finlandii i będzie dotyczyć sposobów radzenia sobie z cyberbullyingiem oraz metodologicznych aspektów interwencji prowadzonych wśród młodzieży korzystającej z nowoczesnych technologii komunikacyjnych (*Adolescents and Social Media Interventions: Methodological Issues, and Guidance and Coping Strategies for Cyberbullying*).

Problem agresji elektronicznej podejmowany jest wśród badaczy wielu krajów i coraz częściej staje się kwestią międzynarodową. W 1997 r. doszło do powstania tzw. Inicjatywy Daphne, której celem na początku istnienia było promowanie działań na rzecz ochrony dzieci, młodzieży i kobiet. Z czasem kwestie zostały sprowadzone m.in. do bezpieczeństwa w sieci i tak w latach 2004–2008 zrealizowano projekt pt. „Daphne II – Badania na temat form agresji rówieśniczej wśród młodzieży: nowe instrumenty i strategie profilaktyki”, który wprowadzał w problematykę cyberbullyingu. W ramach trzeciej edycji tej inicjatywy już bezpośrednio zajęto się zagadnieniem mobbingu elektronicznego. Projekt

o charakterze międzynarodowym, realizowany jest również w Polsce i nosi tytuł „Cyberbullying wśród młodzieży: badania i interwencja w sześciu krajach europejskich”. Do zadań projektu należy m.in.: scharakteryzowanie cyberbullyingu oraz badanie skali jego rozpowszechnienia wśród gimnazjalistów oraz opracowanie i sprawdzanie skuteczności strategii interwencyjnych (Komisja Europejska 2005). Polski zespół przeprowadził badania w ośmiu szkołach znajdujących się na terenie województwa łódzkiego na próbie ok. 500 gimnazjalistów. W ramach projektu przygotowano plan interwencji w trzech wybranych szkołach. Interwencja obejmuje współpracę z przyszłymi klubami zainteresowań, nauczycielami zainteresowanymi komunikacją zapośredniczoną i zjawiskiem cyberbullyingu oraz uczniami. Ponadto do współpracy włączono opisany poniżej (jako przykład oddolnej nauczycielsko–uczniowskiej inicjatywy) Klub SofA, w ramach którego starsi uczniowie dzielą się z młodszymi swoją wiedzą, umiejętnościami i doświadczeniami.

W przypadku krajowych inicjatyw nie można zapomnieć o Fundacji Dzieci Niczyje, która od wielu lat zajmuje się problemem bezpieczeństwa w sieci. Fundacja zrealizowała wiele kampanii społecznych uświadamiających młodym internautom, jakie potencjalne niebezpieczeństwa mogą czekać w sieci. W ramach działania Fundacji przygotowano spoty edukacyjne oraz publikacje dostarczające wiedzę młodzieży i dorosłym na temat sposobów zapobiegania i radze-

nia sobie z agresją elektroniczną. Fundacja realizuje kompleksowe działania badawcze, edukacyjne, medialne oraz pomocowe prowadzone w ramach programu „Dziecko w Sieci”, opracowała materiały edukacyjne dla najmłodszych użytkowników sieci (sieciami.pl), prowadzi bezpłatny telefon zaufania oraz wraz z Fundacją Orange realizuje projekt helpline.org.pl, którego celem jest pomoc dzieciom i młodzieży w sytuacjach zagrożenia w Internecie.

Godnym uwagi jest, wspomniany wcześniej, szkolny Klub „SofA” (The Society of Anticyberbullying), czyli „Klub Przeciw Cyberprzemocy”, który powstał w 2009 r. z inicjatywy grupy uczniów oraz ich nauczycielki Marzeny Więckowskiej. Główne cele Klubu to m.in. ochrona uczniów przed agresją elektroniczną, wypracowanie zasad postępowania na wypadek aktów agresji w sieci, pomoc ofiarom, prowadzenie działań uświadamiających i zapobiegających agresji elektronicznej. Są one realizowane poprzez warsztaty dla uczniów, badanie ich wiedzy na temat cyberprzemocy, skrzynkę kontaktową, konkursy, akcje uświadamiające oraz współpracę z organizacjami zajmującymi się tematem cyberprzemocy, a także z lokalnymi organizacjami i grupami kulturalno–społecznymi. W 2011 r., w ramach konkursu „Dzień Bezpiecznego Internetu”, Klub otrzymał mikrogrant na realizację projektu „Uwaga — cyberprzemoc”, w ramach którego zorganizowano konferencję oraz wiele działań promujących bezpieczne korzystanie z sieci.

5. Podsumowanie

Internet stał się nieodłącznym elementem życia młodych ludzi i trudno jest wymagać od nich, by całkowicie porzucili tę możliwość komunikowania się z innymi czy poszukiwania informacji. Wiemy jednak, że w sieci wielu młodych ludzi może spotkać się z aktami agresji czy nieprzyjemnymi, nie-

bezpiecznymi treściami. Nie oznacza to jednak, że z tego powodu powinno się zabronić dzieciom i młodzieży korzystania z Internetu, ponieważ dysponujemy zestawem różnych środków, które mogą zapewnić większe bezpieczeństwo w sieci czy umożliwią świadome korzystanie z jej dobrodziejstw. War-

to pamiętać, że punktem wyjścia wszelkich działań profilaktycznych jest rzetelna wiedza i edukacja, która pozwoli rodzicom i nauczycielom chronić swych podopiecznych i pomagać im w sytuacji, w której już padli ofiarą

cyberbullyingu, a młodzieży pomoże stać się świadomymi użytkownikami Internetu, którzy będą widzieć, jak obronić się przed atakami agresji w sieci oraz samemu nie krzywdzić innych w cyberprzestrzeni.

The paper analyzes preventive and interventional measures employed in the context of aggressive behaviors via mobile phones or Internet potentially occurring within peer groups. Cyberbullying is first characterized in terms of its origins, definitions and differences separating traditional bullying from bullying in cyberspace; as well as this, potential outcomes of this phenomenon are discussed. Part two of the article focuses on multiple preventive and interventional solutions implemented in this context in Poland and worldwide.

Literatura

- Ad Council, Cyberbullying Prevention, www.adcouncil.org/default.aspx?id=42, dostęp dn. 31.03.2011 r.
- Ad Council, Internet Safety Coalition, www.internetsafetypartners.org, dostęp dn. 31.03.2011 r.
- Craig W.M., Pepler D.J. (2003), *Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization*, Canadian Journal of Psychiatry, vol. 48, s. 577–582.
- Digizen, www.digizen.org, dostęp dn. 21.04.2011 r.
- European Cooperation in Science and Technology, www.cost.esf.org/domains_actions/isch/Actions/IS0801-Cyberbullying-Coping-with-Negative-and-Enhancing-Positive-Uses-of-New-Technologies-in-Relationships-in-Educational-Settings-End-date-October-2012, dostęp dn. 30.03.2011 r.
- Fenik K. (2009), *Psychologiczne aspekty cyberprzemocy*, w: *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*, Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Gaś Z.B. (2000), *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 7–8.
- Gemius (2009), *Polski Internet 2008/2009*, Warszawa.
- Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości, Wolności i Bezpieczeństwa (2005), *Historia Daphne 1997–2003, Europa przeciw przemocy wobec dzieci i kobiet*, Wspólnoty Europejskie, Włochy. Pobrano dn. 15.11.2010 r. z: http://ec.europa.eu/justice_home/daphnetoolkit/files/others/daphne_experience/daphne_experience_pl.pdf
- Kowalski R.M., Limber S.P., Agatson P.W. (2008), *Cyberbullying. Bullying in the digital age*, Blackwell Publishing, Ltd.
- Marynowicz–Hetka E. (2006), *Pedagogika społeczna*, Tom I, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 111.
- Milsten Child Safety Centre, www.mcgruff.org, dostęp dn. 31.03.2011 r.
- National Crime Prevention Council, www.ncpc.org, dostęp dn. 31.03.2011 r.
- Olweus D. (2007), *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?*, Warszawa: Jacek Snatorski & Co Agencja Wydawnicza.
- Ostaszewski K. (2010), *Badania zachowań ryzykownych warszawskich gimnazjalistów. Koncepcja i metoda*, w: K. Okulicz–Kozaryn, K. Ostaszewski (red.), *Promocja zdrowia psychicznego. Badania i działania w Polsce*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.

- Pathin J., Hinduja S., *Share Your Story*, www.cyberbullying.us/shareyourstory/php, dostęp dn. 31.03.2011 r.
- Pecyna J., Michalak E., Wójcik K., Rzesiewski J., Szyszka M. (2006/2007), *Bezpieczny Internet*, www.gimkol1.edu.pl/Publikacje/bezp_komp.pdf, dostęp dn. 30.03.2011 r.
- Pyżalski J. (2009), *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży. Różne wymiary zjawiska*, Dziecko Krzywdzone, nr 1 (26), s. 12–27.
- Pyżalski J. (2010a), *Agresja elektroniczna wśród 15–latków w Polsce*, w: K. Okulicz-Kozaryn, K. Ostaszewski (red.), *Promocja zdrowia psychicznego. Badania i działania w Polsce*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Pyżalski J. (2010b), *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna — zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań*, w: M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.), *Człowiek i uzależnienia*, Pułtusk–Warszawa: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR.
- Pyżalski J. (2011), *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pyżalski J., Wojtasik Ł. (2010), *A spotlight on cyberbullying in Poland*, w: J.A. Mora–Merchán, T. Jäger (red.), *Cyberbullying: A cross-national comparison*, Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Raport: Bezpieczeństwo dzieci korzystających z Internetu, Fundacja Dzieci Niczyje 2008.
- Shoka B., Thierer A. (2009), *Cyberbullying legislation: why education is preferable to regulation*, Progress on point, vol. 16, nr 12, s. 1–26.
- Słysz A., Arcimowicz B. (2009), *Przyjaciele w Internecie*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- SofA, The Society of Anticyberbullying, http://klub-sofa.cba.pl/viewpage.php?page_id=1, dostęp dn. 30.03.2011 r.
- Thompson F., Smith P. (2010), *Anti-bullying strategies In schools – What is done and what works*, materiały szkoleniowe, Melbourne: Training School.
- Wikipedia, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Netykieta>, dostęp dn. 30.03.2011 r.
- Wojtasik Ł. (2007), *Badanie: Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne*, Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje, Gemius S.A. (próba N=891).

AUTORZY

MGR KAMILA KNOL — pracownik Instytutu Medycyny Pracy w Łodzi, uczestniczka projektów krajowych i międzynarodowych dotyczących zjawiska agresji elektronicznej oraz szkolenia organizowanego przez akcję COST — Melbourne Training School na temat interwencji i profilaktyki cyberbullyingu. Autorka artykułów poruszających tematykę komunikacji zapośredniczonej oraz agresji elektronicznej.

DR JACEK PYŻAŁSKI — adiunkt w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi, kierownik i uczestnik 5 dużych projektów krajowych i międzynarodowych poświęconych agresji elektronicznej. Reprezentant Polski z nominacji MNiSW w Międzynarodowym Komitecie zarządzającym akcją COST (European Cooperation in the field of Scientific and Technical Research) Action IS0801: „Cyberbullying: coping with negative and enhancing positive uses of new technologies, in relationships in educational settings”. Autor monografii *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży* (Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2011).